

‘SCHOOL, MAAR DAN TOFFER’: OVER DE (ON)ZIN VAN ATELIERWERK MET JONGEREN

Emma Acke

Emma.Acke@UGent.be

Samenvatting: Is een atelier louter entertainment, een dagbesteding of wordt er een werk gedaan voorbij ‘bezigheidstherapie’? Of, zoals onze jongeren het soms vragen: wat is daar nu therapeutisch aan? Welk werk wordt daar dan verzet? Het zijn vragen die onze jongeren, hun context en ons team bezighouden. Doorheen dit artikel worstel ik me door vragen over de (on)zin van een atelierwerking en tracht ik enkele functies van een atelierwerking te formuleren: het uitvinden van een eigen project, het opbouwen van en manoeuvreren binnen de sociale band, het opbouwen van een barrière tegen een destructie. Gezien het allemaal zoveel makkelijker geschreven is dan gedaan – en ik daar dagelijks tegenaan bots – sluit ik af met het relaas van een muziekatelier, een atelier waarin vooral geploeterd wordt.

Sleutelwoorden: atelierwerk, functies, (on)zin

Ontvangen: 3 oktober 2025; **Aanvaard:** 20 januari 2026.

Wat willen wij? Entertainment!

Onze jongeren hebben op ‘parlement’¹ besproken dat de pauzes tussen de ateliers te lang duren: “Jullie moeten ons wel entertainen, hé!”. Op dit moment duren de pauzes twintig minuten, terwijl elk atelier vijftig minuten duurt. Soms eindigen ateliers iets eerder. De jongeren hebben daarom het volgende besloten: “Begeleiders moeten ervoor zorgen dat een atelier de volledige vijftig minuten vult”.

De pauzes tussen ateliers zijn voor veel jongeren lastig. Het zijn momenten van verveling, waarin sommigen dreigen weg te zakken in een zwart gat, opgeslorpt raken door hun gsm, of net overspoeld worden door een bewegingsdrang, een overweldigende onrust. De roep om ‘entertainment’ herinterpreteer ik dan ook graag als een vraag om die leegte af te boorden, om levendigheid in stand te houden als

1. Alle jongeren kunnen agendapunten opschrijven en aan een bord hangen om te bespreken op parlement. Dit gaat vaak over afspraken rond het samenleven, het organiseren van de afdeling, en ideeën voor activiteiten.

barrière tegen – ja, tegen wat precies? Dat valt casus-specifiek te bekijken.

Deze (her)interpretatie dient niet alleen het werk met de jongeren maar is ook voor mijzelf noodzakelijk. De vraag naar ‘entertainment’ neem ik best niet te letterlijk, opdat ik het niet uitschreeuw: hoezo, entertainen?! Is dat dan ateliers begeleiden: entertainen?! Zo vat ik mijn job liefst niet op, al kan het soms zo aanvoelen. Het wekelijks, herhalende karakter van onze ateliers kunnen al snel voelen als dagbesteding, tijdsvulling, “school maar dan toffer”. Jongeren stellen ons ook regelmatig de vraag: “wat is daar therapeutisch aan?” Andere jongeren zeggen vlakaf dat ze “hier zijn om niet naar school te gaan”. Of ouders telefoneren ons om te zeggen dat hun jongeren “ook elders kippen kunnen voeren”. Het zijn stuk voor stuk uitspraken die mee de (on)zin van ateliers in vraag doet stellen.

De vraag die dan opduikt, “wat ben ik hier in godsnaam aan het doen”, verdriedubbelt nog eens wanneer ik ateliers geef die ‘de mijne’ niet zijn – crea bijvoorbeeld. Het verlangen ontbreekt bij mij om crea te geven. Ik heb er zelfs een bepaalde weerzin voor, en de jongeren voelen dat haarfijn aan. Het gevolg? Een atelier vol tegenzin. Entertainment? Ik dacht het niet.

En misschien hebben de jongeren, de ouders, dat zeurende stemmetje dat af en toe opduikt in mijn hoofd, wel eens gelijk. Misschien zijn ateliers slechts dat: een onbestemd circuleren op de afdeling, tussen activiteiten, tussen mensen. Maar dan wel met een functie. Een functie die elke jongere zelf (opnieuw) moet uitvinden.

Ateliers schieten pas hun doel voorbij wanneer ze als doel op zich worden gezien, in plaats van als middel. Zodra wij (of de jongeren, hun ouders, externen) deze twee door elkaar halen en de ateliers als een op zichzelf staand doel beschouwen, kunnen ze inderdaad repetitief, saai en zinloos lijken. Wanneer we ateliers echter als middel beschouwen, opent dat opnieuw de goesting om eraan deel te nemen en ze te organiseren. Het atelier zelf is niet het doel, noch het product dat eruit voortkomt, maar juist wat het mogelijk maakt. Ateliers scheppen de condities waarin iets zich kan tonen, waarin werk van een andere aard kan worden verricht. Over welk werk gaat het dan precies?

Hieronder bespreek ik drie vormen van werk dat ik zie gebeuren in ateliers: 1) het uitvinden van een eigen project, 2) het opbouwen van, en manoeuvreren binnen, de sociale band, 3) het in beweging blijven als bescherming tegen een overspoelend (destructief) genot.

Konijnenhokken en drumstokken

Een atelierwerking is de gelegenheid bij uitstek waarin jongeren kunnen (her)uitvinden welk werk ze precies willen verrichten op de afdeling. Doordat er niet op voorhand een doel wordt opgelegd, krijgt iedere jongere de ruimte om doorheen de tijd zelf vorm te geven aan wat hij of zij precies komt doen op de afdeling. Het is aan ons om de randvoorwaarden te voorzien waarin dit werk mogelijk wordt, en om dit zo goed mogelijk te faciliteren.

We vertrekken hierbij vanuit de aanname dat alle jongeren reeds voor hun opname een (symptomatisch) werk hebben verricht, en dat ze elk op hun eigen manier aan de slag gaan met de activiteiten, personen, ruimte en tijd die voorhanden is (Verlinden, 2007). Atelierwerking vormt dus in eerste instantie een kader waarbinnen jongeren zélf aan het werk kunnen. Het is een antwoord op de vraag hoe de dagen op de jongerenafdeling kunnen worden ingevuld, zonder dat dit hoeft te gebeuren via een strikt, verplicht programma. We zorgen er met andere woorden voor dat er leven in de brouwerij is en dat er activiteiten zijn waarop jongeren kunnen intekenen. Iedere jongere kan zich op zijn of haar manier bedienen van deze ateliers. Al is het voor ons niet steeds (onmiddellijk) duidelijk welk werk de jongere precies verricht, we veronderstellen dat er een werk verricht wordt en dat dit een functie heeft voor de jongere.

Door de functie van de ateliers (en breder: de opname) niet op voorhand vast te leggen, kunnen ateliers een plaats voor creatie zijn, voor het ondersteunen van de eigen uitvindingen van de jongeren. Hierbij nemen psychologen, psychiater en verpleegkundigen idealiter een gelijkwaardige rol. Sommige jongeren hebben een achterdocht tegenover psychologen, en spreken amper in officieel geplande gesprekken, terwijl ze heel wat meer prijsgeven tussen de spreekwoordelijke soep en patatten. Het is belangrijk dat er dan een aanwezigheid is die deze uitspraken hoort, een aanwezigheid die deze woorden en zinnen ontvangt die iets van het unieke van de jongeren capteren (Knockaert, 2007).

Rosalie sluit 's avonds vaak niet aan bij de avondopening² en het avondatelier. Ze blijft op haar kamer uit angst dat ze zou 'ontploffen'. Dat is geen ongegronde angst, als je weet dat Rosalie

2. We starten de avond steeds met een avondopening. Op dit moment overlopen we de planning van de avond, trekken we namen voor de huishoudelijke taken en krijgt ieder de kans om al dan niet iets over hun dag te vertellen en een bijpassende emoji te kiezen.

eerder tijdens haar opname met fruit begon te gooien naar collega's of op de muren begon te schilderen na een heftig weekend of een drukke dag. Rosalie zegt zelf dat ze na een lastige dag niet meer bij een drukke groep kan zitten. Van zodra ze daar wel klaar voor is, duwt ze op haar belletje, bezorgt ze ons een briefje met een korte uitleg: zoals "ik heb een slechte dag, wil je met mij puzzelen op mijn kamer?". Wanneer we op zo'n momenten langsgaan op haar kamer, verschijnt er een werk dat Rosalie initieert: ze speelt met popjes een situatie na die haar overstuur maakte, schrijft heen en weer over wat er in haar omgaat of tekent en puzzelt tot ze haar rust terugvindt. Mochten we hier doordruwen op de verwachting om aan te sluiten bij het avondblok, zou de boel escaleren. Echter, wanneer we haar laten terugtrekken, komt ze stevast met haar eigen programma: puzzelen, tekenen, knutselen, dennenappels gaan rapen.

We steken onze voelsprietten uit voor het project van de jongere en adopteren dit project binnen de instelling. Dat betekent dat we zelf geen project of ideaal vooropstellen waar de jongere aan zou moeten beantwoorden. Dat punt blijft een blanco, zodat er ruimte is voor een vraag van de jongere zelf. Zoals Zenoni (2003, p. 7) het formuleert: "In het centrum van de groep aan mensen, activiteiten, (...) op de plaats van het institutioneel ideaal is er een x."

Dit interpreteer ik als de institutionele versie van 'abstinentie': het vraagteken dat openblijft op het punt van het doel van het traject van een jongere, zodat die jongere zelf vorm kan geven aan zijn of haar opname. Dit impliceert ook dat we niet klakkeloos de agenda van aanmelders, context, jeugdrechtbank of andere hulpverlening mogen of moeten volgen. Vaak ontmoeten we jongeren die door hun context als het probleem naar voor worden geschoven, waarbij al een agenda klaarligt rond wat er moet veranderen. Het is echter aan de jongere zelf om uit te stippelen wat hij of zij wil doen in de instelling, wat zijn of haar project of doel is. Wij lenen ons ertoe om hen daarin bij te staan.

Desalniettemin blijft het steeds een precaire balans tussen enerzijds een programma dat jongeren in beweging brengt en anderzijds ruimte voor een eigen invulling binnen ditzelfde programma. Het is ook zoeken naar een balans tussen zelf niet te veel in te vullen, en toch een bepaalde structuur te voorzien op de afdeling. Het is namelijk even belangrijk dat de tijd op onze afdeling niet grenzeloos wordt, of dat jongeren niet in een allesomvattende leegte belanden: er moeten activiteiten zijn om bij aan te haken en er moet daarvoor omkadering

zijn. Een opgelegd programma kan getuigen van een té grote therapeutische ambitie, waarbij de nadruk te sterk ligt op de therapeutische functie van de afdeling, waarbij de asielfunctie, namelijk het ontvangen van de jongeren, uit het oog wordt verloren (Zenoni, 2003). Tegelijk kent het werken met jongeren niet dezelfde vrijblijvendheid en flexibiliteit als een volwassenafdeling. Binnen het atelierprogramma voorzien we een minimale speelruimte: elke jongere kan twee 'paskaarten' inzetten voor ateliers die hen niet aanspreken, en daarnaast kunnen jongeren rustmomenten inplannen doorheen de week of individuele momenten voorzien tijdens ateliers die hen minder liggen. Zo kan elke jongere het programma naar zijn of haar hand zetten.

De projecten die jongeren zichzelf aanmeten, kunnen eindeloos variëren. Zo timmert en schildert een jongere een bar voor onze barbecue en ons ontmoetingscafé. Twee anderen maken een nieuw konijnenhok nadat onze twee konijnen ontsnapt zijn. Een andere jongere zoekt mee uit wat er gebakken kan worden tijdens bakatelier en neemt graag het kruiden van het eten op zich. Weer een ander is DJ tijdens het muziekatelier.

Het is zelden willekeurig waar een jongere naartoe trekt. Een jongen die recent bij ons werd opgenomen, gaat mee naar het muzieklokaal, waar hij begint te drummen. Hij vertelt dat hij drumde als kind, maar stopte na het overlijden van zijn moeder. Een andere jongere luistert al jaren niet meer naar muziek, sinds het overlijden van haar nonkel. Ze gaat voor het eerst mee naar het muzieklokaal en beslist dat luisteren voor haar al een grote stap is. Van een afstand zou je je kunnen afvragen wat deze laatste jongere precies doet in het muzieklokaal: ze zit er te draaien op een bureaustoel terwijl andere jongeren verschillende instrumenten uitproberen. Maar zij is evengoed aan het werk. Het luisteren van muziek kan voor haar al heel wat in beweging zetten.

Het uitvinden van een eigen project gebeurt zelden in een vacuüm, maar ent zich steeds op een atelierwerking dat ingebed is in het samenleven. Het neemt dus steeds een plek in binnen de sociale band. Onlangs organiseerden enkele jongeren samen een inzamelactie voor het dierenasiel. Ze zijn gaan flyeren in de buurt, hebben koekjes en taart gebakken en kaartjes gemaakt. Op hun inzamelactie is familie langsgelopen, buurtbewoners, collega's en bewoners van andere afdelingen. Het is niet alleen een project waar ze iets voor zichzelf reguleren en een goed doel steunen dat hen genegen is, het is een project dat hen een plek geeft binnen de sociale band.

Waarom ik liever afwas in de leefgroep dan thuis

Het is al oneindig vaak geschreven – of zo lijkt het toch – maar toch blijft het een dagdagelijks gegeven: een atelierwerking maakt een ontmoeting mogelijk, waar een samenzijn voor sommige jongeren anders als ondragelijk zou ervaren worden. Doordat er in een atelierwerking een derde punt wordt geïnstalleerd – een sport, een schrijfwerk, een moestuinproject – wordt onze aanwezigheid gematigder, minder bedreigend. Die aanwezigheid is niet louter gericht op de jongeren, maar wordt door iets buiten de jongeren om bemiddeld. Op die manier maakt het project een zijdelingse ontmoeting mogelijk, een ontmoeting die via een activiteit verloopt. Met andere woorden: de ontmoeting is hier een neveneffect van de activiteit, het opbouwen van een band als neveneffect (Vanheule, 2012).

Dat is dan ook de reden waarom ik liever de afwas doe op onze afdeling dan thuis (hetzelfde geldt voor: vegen, afdrogen, koken). Wanneer ik op onze afdeling afwas, staat er doorgaans een jongere naast mij de afdroog te doen – of roept die jongere vanuit de leefruimte dat die absoluut níét zal afdrogen. Het is het ideale moment om en passant een gesprek aan te knopen. Ondertussen passeren er allerlei mensen: jongeren, collega's. Ze beginnen een gesprek, of halen een grap uit. De afwas doen op de afdeling is een manier om contact te maken met anderen en een manier om als begeleider ook onderhevig te zijn aan dezelfde afspraken. Iedereen draagt een steentje bij aan het samenleven: jongeren en begeleiders. Thuis zit dat anders: de afwas is daar geen middel tot ontmoeting maar wordt een taak op zich. Thuis doe ik de afwas zonder dat er tieners rond mij circuleren met vragen, bedenkingen, grapjes, enz. Het maakt van de afwas een heel ander gegeven. Wanneer de dagelijkse taken een doel op zich worden, voelen ze repetitief, saai, zinloos. Als deze een middel wordt tot iets anders, is de afwas beter te verdragen.

Zeker in de weekends is dit tastbaar. Wat doe ik op een zondag op de afdeling? Brainstormen voor een nieuwe indeling van de leefruimte, vragen aan de jongeren wat ik zeker niet mag vergeten te bestellen bij de keuken, het bord voor parlement heropfrissen, een planning opmaken voor de week erop, wat tekenen, wat lezen. Heel banale zaken die voornamelijk gericht zijn op het verzorgen van de afdeling. Het is een basisprincipe van institutionele psychotherapie, en specifiek bij een atelierwerking van cruciaal belang: het primair aandacht hebben voor het verzorgen van de omgeving, van de setting

zodat jongeren (opnieuw) contact kunnen maken binnen een gezellige huiselijkheid (Reynders, 2019).

Het verzorgen van de randvoorwaarden voor het atelierwerk, eerder dan het rechtstreeks verzorgen van de jongeren zelf, is van essentieel belang bij het werken met jongeren met een psychotische structuur, gezien in deze gevallen een behandeling van de psychose een behandeling van de Ander vraagt (Zenoni, 2007). We merken bovendien dat het verzorgen van de randvoorwaarden een groter effect heeft op het verloop van het atelier, dan het voorbereiden van de inhoud van het atelier zelf. Een atelier dat té goed voorbereid is, waarbij de planning te zeer vast staat, heeft wel vaker averechtse effecten. Er moet beweeg- en speelruimte zijn binnen de ateliers opdat er een band gemaakt kan worden, opdat er gewerkt kan worden.

Zijn het weer linzen vandaag?

Atelierwerking en het dagdagelijks samenleven zijn niet alleen noodzakelijk om een band op te bouwen maar ook om te manoeuvreren in die band. Het grootste – en moeilijkste – werk bij institutioneel werk is uitzoeken op welke plaats je terecht komt in de overdracht en vanuit die positie te manoeuvreren. Ateliers zijn hier een geschikt medium voor. Belangrijk bij dit manoeuvreren binnen de overdracht is het zich aandienen als instrument waarvan de jongere zich kan bedienen. Zenoni formuleerde het eerder als volgt:

“Als het aan het subject is om te bepalen wat zijn project is – om te genezen ongetwijfeld, maar ook om met iemand te spreken, om niet alleen te zijn, om een dagbesteding te hebben, een verblijf, om te stoppen met drinken, om te leren omgaan met geld, etc. – wordt de instelling waar hij al deze dingen vindt – ondersteuning, dagbesteding, verblijf, gemeenschapsleven, medicatie, etc. – verplaatst naar de kant van het instrument, het object waarmee het subject zichzelf bedient, zonder dat de instelling zelf een doel, project, of verzoek heeft.” (Zenoni, 2003, p. 7, eigen vertaling)

Dit wil uiteraard niet zeggen dat jongeren hun project uitvinden in een vacuüm, en dat wij ons laten gebruiken op een passieve manier. Integendeel: dit vraagt een actieve houding vanuit de begeleiding. Elke afdeling moet onvermijdelijk een minimaal kader scheppen dat gerespecteerd moet worden. Dit kader heeft echter niets te zien met de verwachtingen van de instelling richting de jongere met het oog op

gedragsverandering. Het gaat eerder om minimale randvoorwaarden die samenleven – en dus ook atelierwerking – mogelijk maken, zoals het verbod op agressie, drank- en druggebruik, het respecteren van elkaars grenzen. Zonder deze minimale grenzen zijn veel jongeren overgeleverd aan een zekere grenzeloosheid. Een grenzeloosheid die de speel- en beweegruimte binnen de ateliers boycot, veel meer dan de grenzen zelf dat doen. Integendeel, deze minimale grenzen boorden net de speel- en beweegruimte van een atelier af, zodanig de jongeren niet als ongeleide projectielen heen en weer slingeren. Ook een indeling in tijd en ruimte behoort hiertoe: deze brengt structuur in de dagen en biedt een symbolische verankering voor jongeren die anders weinig houvast vinden in hun leven.

Vaak hanteren de jongeren ateliers om de ander – op de afdeling: medejongeren en collega's – te reguleren. Vaak merken we dat jongeren collega's trachten te 'pinpointen': ik ben degene die graag boeken leest, schrijft en muziek maakt. Er is een collega die van dieren houdt en graag breit en haakt. Er is een collega die graag knutselt en beweegt. Er is een collega die houdt van pilates. Net op de eigenheid van elk teamlid haken jongeren aan – of ontwikkelen ze een weerzin tegen. Beiden kunnen interessant zijn. Ik ben degene die 'raar eten' meebrengt. Enkele jongeren halen steeds plagerig hun neus op als ze mijn potje eten zien: "zijn het weer linzen vandaag?". Het is een manier van contact maken, waarbij ik als begeleider op een speelse manier in mijn tekort word gezet, minder bedreigend word.

Ook tijdens ateliers doen jongeren een dergelijke operatie. Zo was er een jongen die stevast tijdens schrijfatelier teksten schreef waarmee hij collega's op de korrel nam. Over een kalende collega schreef hij dat die zich vermenigvuldigde en dat de replica's van die collega allemaal over elkaars 'bolletje' aaiden. Het is belangrijk werk voor deze jongere om met humor de collega's wat minder enigmatisch en vooral een kopje kleiner (of kaler) te maken.

Niet alleen het duiden op het tekort in de ander maar ook het regelen van de ander is een belangrijke functie van de ateliers. Dit wordt duidelijk bij Marcus:

In het begin van zijn opname stelt Marcus ons allerlei vragen: "Waarom doe je deze job?", "Waarom doen we groepsbesprek?", "Waarom vegen we 's avonds als er een poetsploeg komt?" Terechte vragen die we trachten te beantwoorden. Hij lijkt met zijn vragen af te tasten wie we zijn en hoe we werken, en probeert op die manier voorspelbaarheid voor zichzelf te installeren. Zo schrijft

hij iedere avond de planning van de volgende dag op het bord in de leefruimte: welke ateliers gegeven worden, welke jongeren en collega's aanwezig zullen zijn, ... Marcus kent die planning op zijn duimpje. Marcus is nauwkeurig in het uitvoeren van zijn taak in het samenleven (vb. soep halen, afwas). Hij neemt deze taak serieus en spreekt andere jongeren aan wanneer die hun taak niet uitvoeren. Dit is ook zo bij het navolgen van de afspraken. Wanneer begeleiding of medejongeren niet stipt de afspraken volgen – bijvoorbeeld als er een atelier vijf minuten later start, gegeven wordt door een andere begeleider dan degene die op de planning staat, of jongeren niet meedoen, ook al hebben ze geen paskaarten meer – zal Marcus hen daar stevast op aanspreken. Wanneer hier geen oor naar is, springen de tranen hem in de ogen en begint hij te trillen. Via parlement introduceert Marcus allerlei regels (vb. over gsm-gebruik) en hij ziet er strikt op toe dat deze nageleefd worden. Zo gebeurt het vaak dat hij andere jongeren streng aanspreekt op het niet volgen van de afspraken.

Ook al is het soms voor jongeren en begeleiders moeilijk te verdragen hoe Marcus met een ijzeren hand de regels van het samenleven bewaakt, kunnen we ervan uitgaan dat Marcus op deze manier een werk verzet dat voor hem van cruciaal belang is. Bij het noteren van de dagplanning, het in goede banen leiden van de dag en het introduceren en opvolgen van de afspraken reguleert hij de ander, die in andere gevallen soms al te onvoorspelbaar en bedreigend kan zijn. Hierbij bedient hij zich handig van het 'parlement' atelier waarin het samenleven besproken wordt. Hij houdt de subjectiviteit van de ander en van zichzelf buiten schot, wat voor hem een belangrijke beweging is. Het belang hiervan kunnen we vooral zien wanneer Marcus meegezogen wordt in een destructie:

Op een gegeven moment neemt Marcus een overdosis dafalgans. Vlak hiervoor stuurde hij een bericht naar zijn mama: "je moet mij helpen om [naam papa] uit mijn leven te krijgen." Er is verontrusting in het team en de psychiater besluit antidepressiva op te starten. Ze laat weten aan Marcus en zijn moeder dat die antidepressiva tijdelijk het suïciderisico kunnen verhogen. Daarom wordt besloten dat Marcus bij de opstart van de medicatie opgenomen wordt op een andere afdeling. Daar loopt het mis: Marcus is angstig dat zijn vader er plots zou verschijnen. Hij probeert er weg te lopen en gaat dagelijks in crisis. Doordat hij

vaak probeert weg te lopen, beslist de afdeling om een gedwongen opname op te starten. Zo komt hij terecht op een crisisafdeling. Daar escaleert het verder. In deze periode stranguleert Marcus heftig. Volgens de collega's van de crisisdienst waren ze er enkele keren pas op het nippertje bij.

In deze escalatie lijkt er een buffer tegen iets van de horreur die Marcus overspoelt weg te zijn gevallen. Bij zijn crisisopname op de andere afdeling vallen heel wat zaken die hem stabiliseerden weg. Hij wordt meegezogen in een spiraal van destructie. Eenmaal hij terugkwam op onze afdeling nam hij meteen weer zijn rol in het samenleven op. Hij hernam het werk dat hij verricht bij het bewaken van de planning, enz. Hierbij merkten we dat hij terug stabiliseerde. Uiteraard spelen steeds meerdere factoren mee bij een dergelijke escalatie, en kan een atelierwerking escalaties niet geheel voorkomen, maar het kan wel een belangrijke buffer daartegen vormen.

Blijven zwemmen, blijven zwemmen

Bij crisissituaties merken we dat het vaker de levendigheid in de activiteiten dan de concrete gesprekken zijn die zoden aan de dijk brengen. Wanneer ik bijvoorbeeld bij Marcus langsging toen hij opgenomen was op de crisisafdeling, bakten we samen koekjes, speelden we jungle speed of zeeslag. In supervisie stelde ik me hardop de vraag: wat ben ik eigenlijk aan het doen? Om tot de conclusie te komen dat koekjes bakken na een suïcidepoging banaal kan lijken, maar belangrijk werk is. Op een gelijkaardige manier stellen we vast dat een jongere die telkens suïcidegedachten brengt in gesprekken bij de psycholoog op de afdeling, tot de verrassing en ontsteltenis van die collega, vlak na zo'n gesprek jolig mee naar de rommelmarkt van de senioren gaat. De rommelmarkt, de warme truien en snoezelige knuffels die ze daar verkopen, bieden in dit geval een betere buffer tegen de suïcidegedachten dan het dieper ingaan op en bevragen van de suïcidegedachten die deze enkel meer zwaarte lijken te geven.

Ateliers kunnen dus jongeren weghouden van een 'afgrond'. Ze zorgen voor een beweging die noodzakelijk is om niet meegezogen te worden in een leegte, zwart gat, destructie. Dit wordt vooral duidelijk wanneer de beweging stilvalt, wordt onderbroken, pauzes (te) lang duren. Persijn (2024) verwijst in deze context naar de koorddanser die bij stilstand riskeert om te vallen. Daarbij komt het erop aan hem of haar in beweging te houden, of bij stilstand opnieuw in beweging te

krijgen. Vooral bij jongeren met een psychotische structuur is dit van cruciaal belang: in beweging blijven opdat ze niet gezogen worden in het (reël) gat van de forclusie.

Laat atelierwerking dan ook de definitie van beweging zijn. Beweging op de afdeling, beweging bij de jongeren, beweging in ons team. Een beweging, die vaak een balansoefening is op de rand van de afgrond. Of zoals Dory in 'Finding Nemo' het formuleerde: "Hé, gij zwartkijkerke, als alles u tegenzit weet ge wat ge dan moet doen? Blijven zwemmen, blijven zwemmen." Ironisch genoeg wordt dit bij ons op de afdeling heel duidelijk bij een jongere die zich amper inschrijft in de atelierwerking. Integendeel, het is een jongen die snel uit de sociale band valt en telkens opnieuw uitgenodigd moet worden om aan te haken bij het samenleven:

Nicolas is een jongen die volledig meegezogen wordt in zijn gsm, die een obscene wereld voor hem opent. Zo belandt hij op platforms zoals OnlyFans, heeft hij via Tinder contact met oudere mannen,... Via deze weg belandt hij vaak in benarde situaties, zo wordt hij bijvoorbeeld naar het station gelokt waar hij in elkaar geslagen wordt. Bij ons op de afdeling merken we dat hij enorm grenzeloos is: constant heeft hij het over seks, hij belt luidop met oudere mannen, en doet obscene uitspraken en gebaren. Hij schrijft zich niet in in het samenleven, en vindt al onze ateliers 'saai'. Gezien hij vaak niet aanhaakt bij de ateliers, stellen we ons bij het werk met Nicolas vaak de vraag: wat zijn we hier eigenlijk aan het doen? Wat is de functie van deze opname voor hem? We merken echter een duidelijk effect van de opname, van zodra deze (tijdelijk) onderbroken wordt. Op zo'n momenten is de grenzeloosheid compleet en belandt Nicolas in zijn versie van de 'afgrond': hij wordt gevonden in hotels met vreemde mannen. Tussen twee opnames door is hij bijna met een man meegegaan naar het buitenland, waarvoor hij reeds een vals paspoort had. Zijn ouders hadden dit net op tijd in de gaten. Achteraf kan hij daar wel over zeggen: "ik was bijna ontvoerd".

De grenzeloosheid op onze afdeling lijkt een mildere versie te zijn van het absoluut ongeleid projectiel dat Nicolas is wanneer hij volledig losgelaten wordt van de structuur en omkadering van de afdeling.

Vijftig minuten muziekatelier

Het voelt allemaal wat makkelijker geschreven dan gedaan: randvoorwaarden voorzien voor een werk dat de jongeren zelf verrichten, het opbouwen van en manoeuvreren binnen de sociale band, een actieve houding aannemen. Maar hoe krijgt dat alles concreet vorm in een atelier? De eerder geformuleerde ideeën voelen op een bepaalde manier steeds ontoereikend in verhouding tot het voortdurend ploeteren dat het begeleiden van een atelier is. Neem bijvoorbeeld het muziekatelier, een atelier dat ik wekelijks geef en waarbij ik nog enorm zoek wanneer en hoe tussen te komen, hoe een kader te voorzien waarbinnen een werk kan gebeuren en welke structuur los te durven laten opdat er een werk kan gebeuren. Hieronder schrijf ik het relaas van één muziekatelier, waar deze denkoefening op scherp werd gesteld:

We spelen een dissonant stuk. Marcus is dirigent. Hij geeft aan welk instrument mag invallen, wanneer het luider of stiller mag. Het is een belangrijke manier voor hem om minimale 'controle' te hebben over de muziek die gemaakt wordt door anderen; inspraak in het verloop van het samenspel opdat hij niet overprikkeld wordt. Als dirigent krijgt hij een bepaalde regie die hij nodig heeft om de ander te kunnen reguleren.

Lukas zit achter de piano te luisteren naar het samenspel. Hij noemt zichzelf 'intiem luisteraar'. Ik speel op de piano enkele akkoorden. Hij doet teken dat hij naar buiten gaat. Ik knik naar de piano, waarmee ik duidelijk wil maken dat ik me nog even focus op het samenspel. Wat later ga ik hem opzoeken. Hij staat op de rand van de stoep te wiebelen en kijkt naar de auto's die passeren. Ik vraag hem of hij nog wil aansluiten bij muziekatelier, of hij terug naar de afdeling wil. "Dat zul je wel zien." Er verschijnt een unheimische lach op zijn gezicht. Het is de week van zijn verjaardag, de dag waarop hij in het begin van zijn opname aankondigde zelfmoord te willen plegen. In zijn geboortedag schuilt de suggestie van een dag om te sterven. We merken dat het helpt om zelf niet té ongerust te zijn, gezien ook in die onrust een suggestie van gevaar ligt. Ik bel even een collega, en die herinnert me aan deze casusconstructie. Ik besluit hem met rust te laten en vertrek, terwijl ik zeg: "ik zie je straks bij het muzieklokaal. Je kan

terug aansluiten of laten weten dat je terug wil naar de afdeling". Geen antwoord. Terug naar het muzieklokaal dan maar.

Daar kom ik terecht bij de aanzet tot de cover van rappers' delight. Samen met Marcus rap ik de hip-hop-hippie-de-hip-hop. Eén van onze jongeren, Kris, speelt gitaar en volgt daarmee mijn collega die telkens een gelijkaardige lijn speelt op een andere gitaar of op de bas. De beat wordt verzorgd door de jongere die sinds kort terug drumt (zie eerder). Er zit een snelheid in zijn drummen, wat het soms moeilijk maakt het ritme aan te houden. Kris, de jongere aan de gitaar vindt het moeilijk om de melodie bij mijn collega te volgen en lijkt zich daarin op te juttten. Erna raakt hij steeds meer ontregeld: hij speelt chaotisch op de klankschaal, speelt melodieuze en ritmes die dwars ingaan tegen wat de anderen spelen.

Wanneer we op het einde van het muziekatelier tien minuten karaoke doen, is het hek helemaal van de dam. Marcus en een meisje die zich al het hele blok op de achtergrond heeft gehouden kiezen samen een kwetsbaar, gevoelig nummer om te zingen. Dwars door het nummer speelt Kris chaotisch, kriskras op de klankschaal. De drummer vindt het grappig en doet hier en daar mee. We merken dat Marcus verstart. We weten dat hij makkelijk overprikkeld raakt en door onvoorspelbaarheid van anderen over zijn toeren kan gaan.

Het is niet de eerste keer dat er tijdens de karaoke rusteloos in het wilde weg wordt gespeeld. Ik voel een ergernis voor de herhaling van de chaos. Stilaan raak ik zelf overprikkeld, geïrriteerd, kwaad. Er moet begrensd worden, maar het is moeilijk te vinden hoe. Vragen aan de jongere(n) die in het wilde weg spelen om te stoppen lijkt weinig zoden aan de dijk te brengen. We vragen om erop te letten of de klanken passen bij het nummer. Maar Kris zegt stevast "dat past toch", ook al verstoren de klanken volledig het nummer dat opstaat bij karaoke. Vragen om de instrumenten aan de kant te leggen, werkt ook moeilijk. Mijn collega probeert de chaotische klanken te recupereren door zijn gitaarspel erop af te stemmen. Maar wanneer de ontregeling aanhoudt, is de maat voor mij vol. "Zo kan je niet aanwezig zijn bij muziekatelier, kom we gaan terug naar de afdeling", zeg ik kwaad. Kris stopt even met chaos creëren maar maakt geen aanstalten om recht te staan en mee te gaan naar de afdeling. We zijn vijf minuten voor het einde van het atelier. We

laten het karaoke nummer uitspelen en we ronden het atelier af. Buiten aan de deur van het muzieklokaal, treffen we Lukas aan die ons op de gang heeft opgewacht.

Eenmaal terug op de afdeling, trekt Marcus zich terug. Hij begint te hyperventileren. Het is uiteraard niet altijd glashelder wat hierbij meespeelt, maar het is wel duidelijk dat hij overprikkeld is door kabaal dat hij niet in de hand heeft. Kris, die ontregeld speelde, zit al enkele weken onder zijn vel en vice versa. Marcus geeft Kris taakjes die hij niet wil bij de avondorde, Kris gaat op Marcus' plek zitten in de zetel en gooit zijn spullen uit de zetel. Ze werpen elkaar kwade blikken toe en maken 'huilbewegingen' naar elkander toe. Ze kunnen elkaar niet met rust laten en zitten in een duale dynamiek – 'of hij of ik' – tot het escaleert. Ook tijdens dit atelier zaten ze onder elanders vel.

Marcus krijgt bij afloop een paniekaanval. Dit had voorkomen kunnen worden, denk ik. Tegelijk verloor ik mijn geduld met Kris, een jongen die in de aanloop naar zijn opname regelmatig geschorst of verworpen werd omwille van zijn gedrag. Ik weet ook maar al te goed: dit grenzeloze, ontregelde gedrag is zijn problematiek, daarmee moeten we werken.

Waarom dit uitgebreid relaas van een atelier? Omdat het veel van het voorgaande illustreert:

Wanneer Lukas naar buiten gaat midden in het muziekatelier, spelen heel wat vragen op. In welke mate hou ik de structuur van het atelier aan? Hou ik vast aan de randvoorwaarden van het atelier en vraag ik dus om terug aan te sluiten? Tegelijk ook: wat gebeurt er binnen de sociale band en hoe kan ik mij hierin bewegen? Welke positie neem ik hier in?

Dezelfde vragen kunnen we ons stellen wanneer Kris ontregeld begint te spelen tijdens de karaoke: wat wil hij daarmee zeggen? Hoe kunnen we dit 'beluisteren'? Waar, vanuit welke optiek en hoe begrenzen we? Is dit gericht op de singuliere logica van Kris? Is dit om iets af te grenzen dat Marcus (mogelijks) kan overspoelen?

En opnieuw dezelfde vragen kunnen we ons stellen bij Marcus: zijn positie als dirigent maakt een bepaald werk mogelijk, dat hij zelf al voortdurend doet, namelijk het reguleren van de ander. Toch is het atelier voor hem op een paniekaanval geëindigd. Hadden we ons

anders kunnen positioneren binnen de band? Hoe dan? Want dit interfereert telkens met de groep.

Deze vragen kunnen we herhalen voor elke jongere die deelneemt aan het atelier. Elk atelier opnieuw. Er is dan ook geen sluitend antwoord op bepaalde vragen waar ik mee zit, vragen zoals: wat is dat dan, randvoorwaarden creëren voor een atelier? Wat is de houding die we aannemen binnen een atelier? En hoe te bewegen binnen de sociale band? Dit vinden we elk atelier bij elke jongere opnieuw uit – met veel geploeter, missers, en ludieke situaties tussendoor.

Zijn wij meer dan entertainment?

Hoewel de opname van een jongere steeds in de vrijwilligheid gebeurt en enige motivatie van de jongere vraagt, is deze eigen motivatie soms minimaal. Sommigen melden zich aan vanuit een (geïnternaliseerde) druk van de ouders, vanuit een weerstand tegenover andere (hulpverlenings)mogelijkheden of vanuit een verlangen naar gewoon rust of vakantie. Uitspraken zoals: “ik ben hier zodat ik niet naar school hoef te gaan” of “mijn kind kan ook elders kippen voeren” zullen onvermijdelijk deel van ons werk zijn en blijven. Het is belangrijk dit te kunnen ontvangen, en tegelijkertijd daar iets naast te kunnen plaatsen: het vertrouwen dat een opname ook iets anders kan zijn, dat ateliers een ander werk behelzen dan ‘dagbesteding’ of ‘tijdvulling’. Zelfs in trajecten waarbij de motivatie minimaal is en de weerstand voor het komen tot bij ons groot, ligt er mooi werk in het opmerken van een verlangen, een eigen project, van een stukje subjectiviteit van de jongere, in het opbouwen en bewegen in de sociale band, in het bufferen van de destructie. Vaak is het pas wanneer de jongeren en hun context deze functies van een atelierwerking ontdekken, dat er een werk op gang komt.

In het kader hiervan is het van een enorm belang dat we als begeleiding zélf ons werk binnen ateliers niet opvatten als bezigheidstherapie, maar het blijven beschouwen als een ruimte waarin werk verzet kan worden, al is het een voortdurend her uit te vinden werk, al is het een werk dat in de marge gebeurt. Het is cruciaal voor de begeleiders zelf om iets van de zin en onzin van het dagelijks werk te blijven (ver)dragen, opdat een vertrouwen en een geloof in de opname kan uitgedragen worden naar jongeren en hun context, opdat er verder geploeterd kan worden.

English title: ‘School, but cooler’: on the (non)sense of atelier work with adolescents

Summary: Is an atelier just entertainment, a daytime activity, or is there more to it? What work is done there? Or, as our adolescents sometimes ask: what is therapeutic about it? These are questions that concern our adolescents, their context and our team. Throughout this article, I wrestle through questions about the (un)usefulness of atelier work and try to formulate some of its functions: inventing one’s own project, building and maneuvering within the social bond, building a barrier against destruction. Given that it is all so much easier written than done – and I bump into this on a daily basis – I conclude with the account of a music atelier, an atelier work in which, above all, there is toil.

Keywords: atelier work, functions, (non)sense

Bibliografie

- Knockaert, V. (2007). Overdonderende ontmoetingen in Fioretti: over de noodwendigheid van een buiten voor het leven en werken in een kinder- en jeugdpsychiatrie. *Psychoanalytische Perspectieven*, 25(1), 59-70.
- Persijn, J.-J. (2024). Over vastgeprikte vlinders en vleugels die alleen maar willen scheuren. *Psychoanalytische perspectieven*, 42(4), 289-310.
- Reynders, B. (2019). Plaveien goede bedoelingen de weg naar de hel? Over het goede, dwang en drang in het ‘kleine samenleven’. *Psychoanalytische perspectieven*, 37(2), 707-720.
- Vanheule, S. (2012). Het atelier als ontmoetingsplaats: Een conceptuele reflectie. *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 36(323), 19-23.
- Verlinden, S. (2007). De dogma’s voorbij: Zonder standaard maar niet zonder principes. In P. Wallegheem (red.), *Psychoanalyse in de psychiatrie. Anachronisme of contradictio in terminis?* (pp. 103-116). Gent: Academia Press.
- Zenoni, A. (2003). Psychoanalytic Clinic in Institution – preliminary question: which psychoanalytic orientation? *Courtil Papers*, 4, 21-32.
- Zenoni, A. (2007). La logique du transfert dans la psychose. *Les feuillets du Courtil*, 27, 9-33.